

וינצלו את מצרים

דָּבַר נָא בְּאָזְנֵי הָעָם וַיִּשְׁאַלּוּ אִישׁ מֵאֵת רֵעֵהוּ וְאִשָּׁה מֵאֵת רֵעוּתָהּ כָּלִי כֶסֶף וְכָלִי זָהָב: וַיִּתֶּן ה' אֶת חֹן הָעָם בְּעֵינָי מִצְרַיִם גַּם הָאִישׁ מִשֵּׁה גְדוֹל מְאֹד בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם בְּעֵינָי עֲבָדֵי פְרַעֲה וּבְעֵינָי הָעָם: (שמות יא ב-ג).¹

וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל עָשׂוּ כַדְּבַר מִשֵּׁה וַיִּשְׁאַלּוּ מִמִּצְרַיִם כָּלִי כֶסֶף וְכָלִי זָהָב וּשְׂמֹלֹת: וְה' נָתַן אֶת חֹן הָעָם בְּעֵינָי מִצְרַיִם וַיִּשְׁאַלּוּם וַיִּנְצְלוּ אֶת מִצְרַיִם: (שמות יב לה-לו).²

וּנְתַתִּי אֶת חֹן הָעָם הַזֶּה בְּעֵינָי מִצְרַיִם וְהִיָּה כִּי תִלְכוּן לֹא תִלְכוּן רִיקָם: וַיִּשְׁאַלְהָ אִשָּׁה מִשְׂכַּנְתָּהּ וּמִגֵּרַת בֵּיתָהּ כָּלִי כֶסֶף וְכָלִי זָהָב וּשְׂמֹלֹת וְשִׂמְתֶם עַל בְּנֵיכֶם וְעַל בְּנֹתֵיכֶם וְנִצַּלְתֶּם אֶת מִצְרַיִם: (שמות ג כא-כב).³

וַיֹּאמֶר לְאַבְרָם יָדַע תִּדַע כִּי גֵר יִהְיֶה זְרַעְךָ בְּאֶרֶץ לֹא לָהֶם וְעַבְדוּם וְעָנוּ אֹתָם אַרְבַּע מֵאוֹת שָׁנָה: וְגַם אֶת הַגּוֹי אֲשֶׁר יַעֲבֹדוּ דָן אֲנִי וְאַחֲרָי כֵּן יֵצְאוּ בְּרַכְשׁ גְּדוֹל: (בראשית טו יג-יד).⁴

שמות רבה פרשה ג סימן יא – קיום ההבטחה לאברהם

"ונתתי את חן העם הזה בעיני מצרים והיה כי תלכו, לא תלכו ריקם" - מה שאמרתי לאברהם: "ואחרי כן יצאו ברכוש גדול", אני עתיד לעשות אתכם לחן בעיני מצרים כדי שישאלו וילכו מלאים. בכדי שלא יהא פתחון פה לאברהם אבינו לומר: "ועבדום וענו אותם" - קיים בהם, "ואחרי כן יצאו ברכוש גדול" - לא קיים בהם.⁵ "ושאלה אשה משכנתה... כלי כסף וכלי זהב ושמלות" - מלמד שהשמלות חביבות עליהם ביותר, שבזמן שאדם יוצא לדרך, אם אין לו שמלה הוא מכסוף.⁶ "ונצלתם את מצרים" - עתידים לעשות מצרים כמצולה שאין בה דגה.⁷

¹ פעמיים נזכר בפרשתנו, בה יוצאים בני ישראל ממצרים, עניין הלקיחה, השאלה או נתינה, ברצון או בכורח, של הכסף והזהב (והשמלות!). בפעם הראשונה, רגע לפני המכה האחרונה והמכרעת, מכת בכורות, ככתוב: "ועוד נגע אחד אביא על פרעה ועל מצרים אחרי כן ישלח אתכם מזה כשאלו כלה גרש יגרש אתכם מזה: דבר נא באזני העם וישאלו איש מאת רעהו וכו'". בלהט האירועים, לא נשכח הכסף והזהב - הרכוש - או שמא הפיזיו על מאתיים ועשר שנות עבדות.

² בפעם השנייה מזכר הנושא ברגע היציאה עצמו, בתוך עיצומו של חיפזן יציאת מצרים, ככתוב: "ותחזק מצרים על העם למהר לשלחם מן הארץ כי אמרו כלנו מתים: וישא העם את בצקו טרם יחמץ משארתם צרת בשמלתם על שכמם: ובני ישראל עשו כדבר משה וישאלו ממצרים כלי כסף וכלי זהב ושמלות וכו'".

³ שני האזכורים בפרשתנו, אינם אלא קיום דבר ה' למשה, עוד בהתגלות בסנה, בעת הטלת השליחות עליו. לקיחההשאלהנתינה זו איננה מאוצר המלכות או משועי הארץ ונגידיה, אלא "משכנתה ומגרת ביתה", מ"רעותה", מאותם השכנים המצרים הקרובים שחיו לצד בני ישראל ביום יום. שמא דווקא הם התעמרו בהם יותר מכל ושמה הם שרחנו קצת עליהם והביעו את ההשתתפות בסבלם (ושמחה בגאולתם?). ע"כ, לא הייתה הפרדה כ"כ ברורה בין מגורי בני ישראל ובין מגורי המצרים כפי שמשמע בפסוקים ואחרים (ואולי מכאן גם הגדלת הנס של ההפרדה במכות בין בני ישראל למצרים, וזה כבר נושא אחר).

⁴ לא ממש התחיל הדבר, אלא מאברהם. היציאה ממצרים ברכוש גדול היא חלק מההבטחה בחזיון ברית בין הבתרים. הבטחה לאבי האומה שהגיעה השעה לקיימה. ואחרי כל זאת, נראה שלפנינו מקרה נדיר במקרא של מעשה שנזכר ארבע פעמים (!) והדבר אומר פרשני ודרשני. מה מיוחד ברכוש, בכסף, בזהב ובשמלות שנצלו בני ישראל ממצרים שראוי היה לציון כל כך בולט בתורה?

⁵ מדרש זה הוא על המקור השלישי מהמקרא שהבאנו, מעמד הסנה, ומתמקד בקשר בין ההבטחה למשה וההבטחה לאברהם. יש צורך לקיים את ההבטחה לאבות. ראו דברים רבה פרשה ג ג: "אמר לו הקב"ה לירמיה: לך אמור להם לישראל מה מצאו אבותיכם בי עול, על כל מה שנשבעתי לאבותיכם לא קיימתי? נשבעתי להם שאני מברך את בניהם, שנאמר: כי ברך אברך וגו' - לא ברכתי אתכם ע"י משה... אמרתי לו שאני מוציא אתכם ברכוש גדול, שנאמר (בראשית טו) ואחרי כן יצאו ברכוש גדול - לא עשיתי כך? ויוציאם בכסף וזהב ואין בשבטיו כושל (תהלים קה לז)". זאת ועוד, הקשר עם אברהם הוא לא רק קיום הבטחה, אלא גורל דומה, בבחינת: מעשה אבות סימן לבנים. כמו שאברהם ירד למצרים וחזר משם ברכוש גדול (בראשית יב), כך גם בניו. ראו פירוש רמב"ן בראשית יב י: "לא נפל דבר מכל מאורע האב שלא יהיה בבנים". שם הוא גם מצביע על חטאו של אברהם בעצם הירידה ובמעשהו עם שרה ורומז גם לכסף ולזהב שקבל מפרעה. האם גם ביציאת מצרים יש בעיה עם הרכוש והכסף? האם אין כאן לפחות חטא גניבת דעת?

⁶ מכסף מתבייש ובנוסחאות אחרות - מסתגף, היינו סובל מקור, רוח, חוס וכו' שהם מנת חלקם של ההולכים בדרכים. ראו בראשית מה כ-כג איך מצייד יוסף את אחיו לדרך ב"חליפות שמלות" (בראשית מה כא-כב). ונראה שמכסף קשור גם בעבדים שהחליפו את בגדי העבדות שלהם בבגדי בני חורין וזה היה חשוב להם אף יותר מהכסף והזהב. ראו פסוקים לד בשמות יב, פסוק אחד לפני המקור השני שהבאנו: "וישא העם את בצקו טרם יחמץ משארתם קצרת בשמלתם על שכמם". שתי "שמלות" כאן. הראשונים, בגדי העבדות שישראל פשטו מעליהם ואשר משמשים כעת לארזית המשאות לדרך ונתונים על כתף; והשניים, בגדי בני חורין שיצאו מעבדות לחירות. וראו גם "שמלתך לא בלתה מעליך" (דברים ח ד). ומסוכם כל העניין בלשון מכילתא דרבי ישמעאל: "הכסות היתה חביבה עליהם יותר מכסף וזהב". ראו דברינו **בגדים המכבדים את האדם** בפרשת תצוה.

⁷ ובגמרא ברכות ט ע"א (להלן): "וינצלו את מצרים. אמר רבי אמי: מלמד שעשאוה כמצודה שאין בה דגן. וריש לקיש אמר: עשאוה כמצולה שאין בה דגים". ובעל הטורים חישוב ומצא ש"וינצלו את מצרים" הוא בגימטריא "עשאוה כמצודה שאין בה דגן" (973 לעומת 972 ואין מקפידים בגימטריא על הפרש של 1). ורש"י מבאר: "וינצלו - ורוקנו". וכן מפרש מצודות. אבל אבן עזרא אומר שהוא מגזרת להציל או לתת טרף ואין זה ריקון מלא, רק אולי לקבל את המגיע כמו שאומר יעקב: "ויצא ה' את מקנה אביכן ויתן לך" (בראשית לא ט).

מסכת ברכות דף ט עמוד א – בבקשה תקחו, בעל כורחם לקחו

"דבר נא באזני העם וגו'" - אמרי דבי רבי ינאי: אין נא אלא לשון בקשה, אמר ליה הקב"ה למשה: בבקשה ממך, לך ואמור להם לישראל; בבקשה מכס, שאלו ממצרים כלי כסף וכלי זהב, שלא יאמר אותו צדיק: "ועבדום וענו אותם" - קיים בהם, "ואחרי כן יצאו ברכוש גדול" - לא קיים בהם.⁸ אמרו לו: ולואי שנצא בעצמנו. משל לאדם שהיה חבוש בבית האסורים, והיו אומרים לו בני אדם: מוציאין אותך למחר מבית האסורין ונותנין לך ממון הרבה, ואומר להם: בבקשה מכס, הוציאוני היום ואיני מבקש כלום.⁹

"וישאלום" - אמר רבי אמי: מלמד, שהשאלום בעל כורחם. איכא דאמרי: בעל כורחם דמצרים, ואיכא דאמרי: בעל כורחם דישאל. מאן דאמר בעל כורחם דמצרים - דכתיב: "וונות בית תחלק שלל" (תהלים סח ג); מאן דאמר בעל כורחם דישאל - משום משוי.¹⁰

במדבר רבה פרשה יט סימן טו – הראו לאחיכם עשו את עושרכם

למדתך תורה דרך ארץ שההולך לארץ שאינה שלו ויש בידו צורכו, לא יאכל ממה שבידו, אלא שלו יהא מונח ויקנה מן החנוני בשביל להנותו.¹¹ כך אמר לו משה (למלך אדום): הברך עמנו ומן אנו אוכלים. לא תאמר שאנו מטריחים עליך - שכר אתה עושה לעצמך. כך אמר הקב"ה למשה: "אוכל תשברו מאתם בכסף ואכלתם וגם מים תכרו מאיתם בכסף ושתייתם" (דברים ב ו). אמר להם משה: היתירו לכם כיסכם, שלא יאמרו: עבדים היו עניים הם. הראו להם עושרכם וידעו שלא הפסדתם בשעבוד: "ואחרי כן יצאו ברכוש גדול".¹²

רשב"ם שמות פרק ג פסוק כב – תשובה למינים

"ושאלה אשה משכנתה" - במתנה גמורה וחלוטה, שהרי [כתוב] ונתתי את חן העם. כמו: "שאל ממני ואתנה גוים נחלתך" (תהלים ב ח). זהו עיקר פשוטו ותשובה למינים.¹³

מכילתא דרבי שמעון בר יוחאי פרק יב פסוק לו – גם משה ואהרן לקחו

⁸ מדרש זה חוזר לכאורה על מה שכבר ראינו בשמות רבה לעיל, אך יש הבדל! מדרש זה הוא על הפסוק בפרשתנו רגע לפני מכת בכורות (המקור הראשון מהתורה שהבאנו), לא על המקור השלישי, בסנה, כמו מדרש שמות רבה. כאן משה אומר לראשונה לבני ישראל את עניין השאלת הרכוש מהמצרים. כאילו לא רצה משה להזכיר עניין זה עד כאן, ואף כאן, האזכור הוא בלשון רכה - נא, מציאת חן ואין דיבור על ניצול. ומהי תגובת בני ישראל? למה באמת דחה משה עניין זה עד הרגע האחרון?

⁹ השוו עם מכילתא דרבי ישמעאל בא פרשה ה שהבאנו בדברינו **מקוצר רוח ומעבודה קשה** בפרשת וארא: "ר' יהודה בן בתירא אומר: הרי הוא אומר: ולא שמעו אל משה מקוצר רוח ומעבודה קשה. וכי יש לך אדם שהוא מתבשר בשורה טובה ואינו שמח? נולד לך בן זכר, רבך מוציאך לחירות, ואינו שמח?" שם קוצר רוח מבשורת גאולה שקשה להפנים אותה במצב של עבדות פרך. וכאן, כשכבר פעמי הגאולה נראים ונשמעים, קוצר רוח לצאת כבר, לא להתעסק בענייני רכוש ושאלת כסף וזהב, ולא להסתבך עם מי ששנים רבות היו אדונייהם ונוגשיהם. בוא נצא עכשיו, אומרים בני ישראל למשה, עזוב אותנו כעת מכסף וזהב! שימו שוב לב שמדרש זה הוא על המקור הראשון מהתורה שהבאנו, ערב מכת בכורות. אם עוד נגע אחד, אם עוד מספר ימים הוא מה שגם ייתן לנו את הרכוש, אומרים בני ישראל, נוותר על מכת בכורות ונוותר על הכסף וזהב. ראו פירוש אור החיים לשמות יב לז: "לצד שישאל חבבו דבר היציאה ולא חששו להנאת הממון, הוא הדבר והיא הסיבה שהפליאו להרוויח וזכותם עומדת להם".

¹⁰ בשל קושי המשא והמסע. ראו המדרש הציורי על החמורים הלובים שנשא במשא הרכוש ובזכות זה זכה החמור למצוות פדיון פטר חמור, יתר על שאר בעלי החיים: "אמר ר' חנינא: שאלתי את ר' אליעזר בבית מותבא רבא: מה נשתנו פטרי חמורים מפטרי סוסים וגמלים? א"ל: גזירת הכתוב היא, ועוד, שסייעו ישראל בשעת יציאתם ממצרים. שאין לך כל אחד ואחד מישראל שלא היו עמו תשעים חמורים לובים טעונים מכספה וזהבה של מצרים" (מסכת בכורות ה ע"ב). האם זו הייתה התנגדות בני ישראל ללקיחת הרכוש של מצרים? הקושי לשאת, או שמא חזרה לחיפזון היציאה? האם נשמע כאן גם קול של הצטדקות?

¹¹ כשמטיילים בארץ, מצווה לקנות בקיוסקים, לאכול במסעדות וללון בבתי הארחה - לתת פרנסה לתושבי האזור. "ארץ" במדרש הוא חבל ארץ כמו מיהודה לגליל או לגולן ואין הכוונה לארץ אחרת היינו מדינה בימינו. ראו דברינו **למדתך תורה דרך ארץ**.

¹² אם כבר חזרנו לספר בראשית, לקשר עם אברהם וברית בין הבתרים, יש גם קשר נוסף לעימות בין עשו ליעקב. צאצאי יעקב העתידים לעבור דרך גבול בני עשו אחי אביהם, צריכים להראות להם שהשעבוד שלהם כצאצאי אברהם, שעבוד שאולי גם בני עשו היו צריכים להיכלל בו, לא נישל אותם מרכוש ורוח, לא הותיר בהם את צלקות העבדות. ראו איך המדרש משנה כיוון מהנימוק של החנווני שצריך לפרנסו לנימוק: תראו לחנווני שיש לכם כסף! ואגב אזכור המפגש בין בני יעקב לבני עשו בדרך לארץ ישראל, ראו באותו מדרש מספר שורות קודם: "וישלח משה מלאכים כה אמר אחיק ישראל... משל לשני אחין שיצא שטר חוב על זקניהם. פרע אותו אחד מהם. לימים התחיל לשאול חפץ מאחיו, אמר לו: אתה יודע שאותו חוב על שנינו ואני הוא שפרעתינו אל תחזירני מן חפצי שאני שואל". לקחנו על עצמנו את שטר החוב של סבא אברהם, אומרים בני ישראל, שטר הכולל שעבוד ויחד אתו גם את "הרכוש הגדול" שהובטח לו.

¹³ נעשה אתנחתא במדרשים ונפנה לפרשני המקרא אשר מעוררים בצורה הרבה יותר ברורה את הבעיה המוסרית של לקיחת הרכוש מהמצרים בהשאלה שלא על מנת להחזיר. זאת, כנראה לא רק עקב התעוררות פנימית יהודית, אלא גם כצורך להשיב למינים. ראו פירוש רבנו חננאל שמות ג כב: "חס ושלום שיתיר הקב"ה לגנוב דעת הבריות שישאלו מהם כלי כסף וכלי זהב ולא ישיבו להם. אבל לשון שאלה הוא שנתן לה במתנה". בדרך זו הולך גם כלי יקר בפירושו לשמות ג כב ומפרשים נוספים. ספורנו, לעומת זאת, מציע את הפתרון של ביזת הים. ראו דבריו על הפסוק שם: "אע"פ שתקבלו הכל מהם דרך השאלה ותהיו חייבים להחזיר, הנה תקנו אח"כ הכל בדין ברודפם אחריכם להלחם בכם ושלול את שללכם". ראו **שאלת הכלים בעינינו לספר שמות, נחמה לייבוניץ**, ואנו שוב אל עולם המדרש על מנת לתהות על האופן שבו הוא רואה את הנושא והאם יש כאן בכלל בעיה ואם כן, מה התשובה.

יכול משה ואהרן שהיו עסוקין במצוה לא נטלו מבזית מצרים? תלמוד לומר: "והיה כי תלכו לא תלכו ריקם" (שמות ג כא). איפשר משה ואהרן שהיו עוברין על מצות עשה ועל מצות לא תעשה? תלמוד לומר: "גם האיש משה גדול מאד וגו' (שם יא ג)".¹⁴

המדרש הגדול פרשת בא סימן יא סימן קטן ג – הפקדה אצל משה

"ויתן ה' את חן העם בעיני מצרים. גם האיש משה גדול מאד וכו' " – יכול משה ואהרן לא נטלו מן הביזה? אפשר שיעברו על עשה ועל לא תעשה? תלמוד לומר: "גם האיש משה גדול מאד בארץ מצרים" – מלמד שהיו מפקידין אצלן פיקדונות.¹⁵

שמות רבה פרשה יד סימן ג – הארת הרכוש בימי החושך

ובשלושת ימי אפלה נתן הקב"ה חן העם בעיני מצרים והשאלום. שהיה ישראל נכנס לתוך בתיהן של מצרים והיו רואין בהן כלי כסף וכלי זהב ושמלות. אם היו אומרים: אין לנו להשאל לך, היו ישראל אומרים להם: הרי הוא במקום פלוני. באותה שעה היו המצריים אומרים: אם היו אלו רוצים לשקר בנו, היו נוטלין אותן בימי החושך ולא היינו מרגישים, שהרי ראו אותן כבר. אחר שלא נגעו חוץ מדעתנו, כמו כן לא יחזיקו. והיו משאלים להם, לקיים מה שנאמר: "ואחרי כן יצאו ברכוש גדול". זהו שכתוב: "ולכל בני ישראל היה אור במושבותם" – "בארץ גושן" לא נאמר, אלא "במושבותם", שכל מקום שהיה יהודי נכנס היה אור נכנס ומאיר לו מה שבחביות ובתיבות ובמטמוניות. ועליהם נאמר: "נר לרגלי דבריך ואור לנתיבותי" (תהלים קיט קה).¹⁶

מכילתא דרבי שמעון בר יוחאי פרק יב פסוקים לה-לו – משכנתה ומגרת ביתה

"ובני ישראל עשו כדבר משה" – אמר להן: לא תהו מהלכין משכונה לשכונה שלא תהו נראין כבני אדם תרמאין (הרמאין?). "וישאלו ממצרים כלי כסף וכלי זהב ושמלות" – הראוי לישאל כלי כסף ישאל כלי כסף, כלי זהב ישאל כלי זהב.

"וישאלום" – ר' אומר: כשהיו ישראל במצרים מה נאמר בהן? "ושאלה אשה משכנתה ומגרת ביתה" (שמות ג כב) – מלמד שהיו גרין עמהן.¹⁷ כשבטלו מן השעבוד מה נאמר בהן? "וישאלו איש מאת רעהו" (שם יא ב) – מלמד שהיו רעים להם. כשנגאלו מן השעבוד מה נאמר בהן? "וישאלום" – מה שהשאלום לא הגיעום והיו משאלין אותן בעל כורחן. מלמד שהיו יראין מהן כבני אדם שיראין מן קוניהן. ומפני שהיו אומרים: למחר יהו אומות העולם רואין אותן במדבר ויאמרו: ראו כמה עשירים הן עבדיהם של מצרים.¹⁸

¹⁴ מהי המצווה שמשה ואהרן היו עסוקים בה ולא התפנו לעסוק בבזית מצרים? לקחת ארונו של יוסף. ראו באותה מכילתא פסוק יט: "ויקח משה את עצמות יוסף עמו ... שכל ישראל עסיקין בבזה שלמצרים ומשה עסוק במצוה ... ועליו הוא אומר חכם לב יקח מצות" (וכן הוא בגמרא סוטה יג ע"א ומדרשים רבים אחרים). כאן באה דרשת המכילתא ללמדנו שיש מצווה חשובה ממנה שיש בה גם עשה וגם לא תעשה והיא: לקחת הכסף והזהב של מצרים! במדרש זה איננו שומעים שום היסוס או צורך בהסבר והתנצלות. ניצול בלי התנצלות. יש כאן מצוות עשה ולא תעשה, במובן מושאל, ואף משה ואהרן עשו כן. וכמעט שהיינו קוראים את הפסוק: "ויתן ה' את חן העם בעיני מצרים. גם האיש משה" לקח. ועוד נחזור להמשך מכילתא זו להלן.

¹⁵ המדרש הגדול המאוחר והמלקט ממשיך ומעצים את המכילתא הנ"ל ומזכיר את עניין מצוות העשה של לקחת הזהב והכסף שלוש פעמים. ראו דבריו בפרשת שמות, על הפסוק השלישי שהבאנו בראש דברינו שמסביר בדיוק מהיכן לומדים את ה"עשה" ואת ה"לא תעשה": "והיה כי תלכו לא תלכו ריקם – זו מצוות לא תעשה. ושאלה אשה משכנתה ומגרת ביתה – זו מצוות עשה". ראו גם איך הוא מביא את הפסוק: "גם משה האיש" באופן מורחב יותר (אולי עניין של המעתיקים) "גם משה האיש גדול מאד בארץ מצרים" ועניין הפקדונות "שהיו מפקידים אצלן" או אולי צ"ל "אצלן" – המצרים בפשטות, יש להבין. הפקדה היא עניין של אמון שמי שהפקידו אצלו יחזיר בבוא העת ואם כן, אזי המדרש גולש לבעיה שבני ישראל (משה) לא התכוונו להחזיר את הפקדונות. האם לא אמרו לפרעה כל העת: "נלכה דרך שלושת ימים במדבר ונזבחה לה' אלוהינו"?

¹⁶ השווה עם הנוסח בתנחומא וארא סימן יד: "ובשלשת ימי האפלה נתן הקב"ה את חן העם בעיני מצרים וישאלום, והיה ישראל נכנס לתוך בתיהן של מצרים והיו שואלין מהן כלי כסף וכלי זהב ושמלות. אם היו אומרים: אין לנו להשאל, היה מאיר הקב"ה את המקום שהיו שם והיה אומר לו ישראל: הרי הוא במקום פלוני. לקיים מה שנאמר: ואחרי כן יצאו ברכוש גדול". מהנוסח המורחב של שמות רבה ניתן להבין שבני ישראל באו לבית המצרים פעמיים. פעם בימי החושך ואז לא לקחו ולא בקשו, רק ראו. ופעם לפני מכת בכורות (ראו שמות סוף פרק י תחילת פרק יא), כאשר בקשו והמצרים נתנו להם מתוך אמון שודאי יחזירו ולא יחזיקו, שהרי יש להם "חזקת מייג" שכבר ראו בימי החושך ולא לקחו וכל העת אמרו: "נלכה דרך שלושת ימים במדבר ונזבחה לה' אלוהינו"! מדרש זה רק מעצים את הטענה של גניבת דעת שמנצלת את כך שבימי החושך כאילו היו הגונים. מדרש פליאה! ראו גם הסיום הקצת צורם מהפסוק בתהלים: "נר לרגלי דבריך ואור לנתיבותי".

¹⁷ ההשאלה הייתה מהמצרים שהיו קרובים אל בני ישראל וגרו איתם ממש ביחד! השווה עם שמות רבה ותנחומא הקודמים!

¹⁸ חלק זה של המדרש זה חוזר לגמרא ברכות הנ"ל, לדעה שם שהמצרים השאלו לבני ישראל בעל כורחם (של בני ישראל) ובניגוד לרצונם. אך כאן אין הסירוב של בני ישראל לקבל בהשאלה את הכסף והזהב של המצרים בגלל קושי פיסוי של מסע, אלא מסיבה מוסרית שלא יאמרו הגויים שעושרם של עבדים אלה שיצאו ממצרים הוא מגניבת אדוניהם. למדרש זה יש לחבר את כל המדרשים שהעושר האמתי של בני ישראל בא מבזית הים, שזהו שלל מלחמה חוקי. ראו פירוש ספורנו בהערה 13 לעיל. וזהו גם "ונתן לנו

פסיקתא זוטרתא (לקח טוב) שמות פרק יא פסוק ב – רעי אהובי השאילני כלי זה

"דבר נא". אין נא אלא לשון בקשה, אמר לו הקב"ה למשה: בבקשה ממך, לך אמור להם לישראל, וישאלו איש מאת רעהו ואשה מאת רעותה. וכי מצרים רָעִיָהם של ישראל היו, שהכתוב אומר: "איש מאת רעהו ואשה מאת רעותה"? אלא מלמד שאחרי המכות נהיו המצריים כרעים וכאזהבים לישראל, כדי להשאיל להם כליהם. וישראל היה אומר לו למצרי: רעי ואהובי, השאילני כלי זה, או מלבוש זה, כלי כסף וכלי זהב זה. ולא היה לו למצרי פנים למונעו ממנו, שנאמר: "ויתן ה' את חן העם בעיני מצרים" (שמות יא ג), לקיים מה שנאמר: "ואחרי כן יצאו ברכוש גדול" (בראשית טו יד).¹⁹

מסכת סנהדרין דף צא עמוד א – הוויכוח עם המצרים בימי אלכסנדר מוקדון²⁰

... שוב פעם אחת באו בני מצרים לדון עם ישראל לפני אלכסנדרוס מוקדון, אמרו לו: הרי הוא אומר: "וה' נתן את חן העם בעיני מצרים וישאלום" - תנו לנו כסף וזהב שנטלתם ממנו. - אמר גביהא בן פסיסא לחכמים: תנו לי רשות ואלך ואדון עמהן לפני אלכסנדרוס, אם ינצחוני - אָמְרוּ להם: הדיוט שבנו ניצחתם, ואם אני אנצח אותם אמרו להם: תורת משה רבינו ניצחתכם. נתנו לו רשות והלך ודן עמהן. אמר להן: מהיכן אתם מביאין ראייה? - אמרו לו: מן התורה. - אמר להן: אף אני לא אביא לכם ראייה אלא מן התורה. שנאמר: "ומושב בני ישראל אשר ישבו במצרים שלשים שנה וארבע מאות שנה" - תנו לנו שכר עבודה של ששים ריבוא, ששיעבודתם במצרים שלשים שנה וארבע מאות שנה. אמר להן אלכסנדרוס מוקדון: החזירו לו תשובה! - אמרו לו: תנו לנו זמן שלושה ימים. נתן להם זמן, בדקו ולא מצאו תשובה. מיד הניחו שדותיהן כשהן זרועות, וכרמיהן כשהן נטועות וברחו, ואותה שנה שביעית היתה.²¹

עקידת יצחק שמות שער לה (פרשת שמות-וארא) – החלפת רכוש²²

שאלה ט: בדבר השליחות שאמר: נלכה נא דרך שלשת ימים במדבר וגוי' כי ודאי אינו דרך כבוד למעלה לעשות כן רק להוציאם ביד רמה מתחילה ועד סוף. וקשה עוד מזה, אומרו: ושאלה אשה משכנתה ומגרת ביתה כלי כסף וכלי זהב וכו'. והגנאי מפורסם, כי מי כמוהו מורה דרך גנבות או קביוסטות.²³ ונתתי את חן העם - כי כשילכו מעמם על מנת לחזור עד עשרה ימים, איך יוציאו עמם את ממונם ונכסיהם וכלי בתיהם? הרי הם מוכרחים לעזוב את כל רכושיהם ואהליהם כאשר המה ... כי הכלים היקרים ההם, אשר לכסף לכסף ואשר לזהב לזהב, והשמלות החשובות אשר ישאילום להתקשט בהם לפני אלהיהם שיהיו קלי

את ממונם" שבפיוט דינו בהגדה. המוטיב השני (הראשון) של מדרש זה הוא הרעות שהייתה בין בני ישראל ושכניהם המצרים, רעות שהלכה והתפתחה ככל שפרעה קבל יותר מכות וככל שנעשה ברור שסופם של בני ישראל לצאת ממצרים. ועל כך, במדרש הבא.

¹⁹ מדרש מאוחר זה מפתח את רעיון הרעות בין בני ישראל ומצרים עמך שראינו במכילתא הנ"ל. נראה שבקו זה הולך גם רמב"ן בפירושו לפסוק הסמוך, שמות יא ג: "וטעם ויתן ה' את חן העם בעיני מצרים - שלא היו אנשי מצרים שונאים אותם על המכות, אבל מוסיפין בהם אהבה ונושאים חן בעיניהם, לאמר: אנחנו הרשעים גם עושים חמס, וראוי הוא שיחונן אתכם האלהים. גם האיש משה, המביא עליהם המכות, גדול מאד בכל ארץ מצרים בעיני עבדי פרעה ואנשי ריבו. ובעיני העם, ישראל, אחרי שאמרו לו ירא ה' עליכם וישפוט (לעיל ה כא), אחרי ולא שמעו אל משה מקוצר רוח (שם ו ט), כי נתגדל מאד בעיניהם בראותם כי נאמן הוא לנביא לה". ברמת "האנשים הפשוטים", השכנים, עמך, הייתה אחווה ורעות, ככל שמשה הלך וגדל ופרעה ספג יותר ויותר מכות. מעבר לפסוק: "גם האיש משה גדול מאד בארץ מצרים בעיני עבדי פרעה ובעיני העם", ניתן אולי למצוא סמך לדעה קצת חריגה זו בפסוק בסוף פרשת וארא, מכת הברד: "הירא את דבר ה' מעבדי פרעה וכו'". אבל מכאן ועד רעות והשאלת כלים יקרים, ארוכה הדרך. ודא עקא, שאת כספם של "השכנים הטובים" לקחו בני ישראל, במקום את אוצר פרעה! והמאיר עינינו בדעה ייחודית זו, יבורך בכסף, זהב ושמלות.

²⁰ ראו מקבילה במדרש בראשית רבה פרשה סא ז: "בימי אלכסנדרוס מוקדון באו בני ישמעאל לעורר על ישראל על הבכורה ובאו עמם שתי משפחות רעות כנענים ומצרים וכו'". ההקשר שם הוא "בני הפלגשים" שבסוף פרשת חיי שרה.

²¹ ובמקבילה במדרש בראשית רבה, התשובה היא: א"ל גביעה בן קוסם: אדוני המלך, ס' ריבוא בני אדם עשו אצלם רד"ו שנים, מהם כספים ומהם זהבים שנטולים בשכרן דינר ליום. ישבו פילוסופים וחשבו ולא הגיעו לק' שנה עד שנמצאת ארץ מצרים לטימיון ונסתלקו משם בבושת פנים". ראו בגמרא סנהדרין שם דיונים נוספים בין בני אפריקא ובני ישראל על הבעלות על ארץ כנען וכן עם בני ישמעאל ובני קטורה. אין חדש תחת השמש, מלבד הגורם הבורר והמפשר. אז אלכסנדר מוקדון והיום האר"ם, ארה"ב, הקווארטט וכו'. ועכ"פ, זו הטענה המרכזית שניצול מצרים היה התשלום על שנות השעבוד. אלא שאנו מוסיפים ומקשים כפי שכבר הערנו לעיל, מדוע נלקח הכסף מהמצרי הפשוט ולא מאוצר פרעה. והדברים חוזרים גם לביזת הים. ביזת הים - כן, שאילת כסף וזהב מהמצרים השכנים וגרי הבית - מדוע? אלא אם נאמר שדווקא אלה התעמרו בהם יותר מכולם והיה כאן שעבוד ברמת הבית והאחווה הפרטית, בדומה לעבדות הכרשים בארה"ב, אך דא עקא שלא כך משתמע מהתורה.

²² רבי יצחק ב"ר משה עראמה, ספרד-פורטוגל-איטליה, מאה 15, ממגורשי ספרד, הרבה להתפלמס עם הנצרות. לגבי שאלתו הראשונה, לגבי "דרך שלושת הימים" הוא עונה ש"זאת היתה עצה עמוקה אלהית להראות לכל חוזק לבו וקושי ערפו של פרעה" ועל כך הרחבנו בדברינו **דרך שלושת ימים נלך**. כאן, נמשיך בתשובתו לעניין שאילת כלי הכסף והזהב וניצול מצרים. ונראה שאין אלה שתי שאלות נפרדות. יש קשר ביניהן כפי שכבר נרמז לעיל.

המשא, יהיו לכם שכר חלף כלי בתיכם הכבדים אשר תעזבו לאותם השכנים או שאתם גרי בתיכם. לזה אמר ונצלתם את מצרים, שכבר יהיה לכם זה התנצלות גדולה לפני כל מי שיגנה מעשה זה, לפי שכבר עזבתם אצלם כל נכסיכם ... ואין התנצלות גדולה מזה.²⁴

מסכת אבות דרבי נתן נוסחא ב פרק מז – הכסף חזר למצרים

ג' חזרו למקומן: ישראל והתורה והכסף והזהב. ישראל היו מעבר הנהר, שנאמר: "בעבר הנהר ישבו אבותיכם מעולם תרח אבי וגוי" (יהושע כד ב). ומנין שחזרו למקומן? שנאמר: "להן מן די ארגיזו אבהתנא לאלהא שמיא וגוי" (עזרא ה יב). התורה היתה מן השמים, שנאמר: "אתם ראיתם כי מן השמים דברתי עמכם" (שמות כ יח). ומנין שחזרה למקומה? שנאמר: "התעייף עיניך בו ואיננו" (משלי כג ה). הכסף והזהב היו מארץ מצרים, שנאמר: "ושאלה אשה משכנתה ומגרת ביתה כלי כסף וכלי זהב ושמלות" (שמות ג' כ"ב). ומנין שחזרו למקומן? שנאמר: "ויעל שישק מלך מצרים ויקח את אוצרות בית ה' ואת אוצרות בית המלך" (דברי הימים ב יב ט).²⁵

מסכת פסחים דף קיט עמוד א – הכסף המתגלגל בעולם

אמר רב יהודה אמר שמואל: כל כסף וזהב שבעולם יוסף לקטו והביאו למצרים, שנאמר: "וילקט יוסף את כל הכסף הנמצא בארץ מצרים ובארץ כנען" (בראשית מז יד). אין לי אלא שבארץ מצרים ושבארץ כנען, בשאר ארצות מנין? - תלמוד לומר: "וכל הארץ באו מצרימה". וכשעלו ישראל ממצרים העלוהו עמהן, שנאמר: "וינצלו את מצרים"²⁶ ... והיה מונח עד רחבעם. בא שישק מלך מצרים ונטלו מרחבעם, שנאמר: "ויהי בשנה החמישית למלך רחבעם עלה שישק מלך מצרים על ירושלים ויקח את אוצרות בית ה' ואת אוצרות בית המלך" (מלכים א יד). בא זרח מלך כוש ונטלו משישק. בא אסא ונטלוהו מזרח מלך כוש ושיגרו להדרימון בן טברימון. באו בני עמון ונטלו מהדרימון בן טברימון. בא יהושפט ונטלו מבני עמון, והיה מונח עד אחז. בא סנחריב ונטלו מאחז, בא חזקיה ונטלו מסנחריב, והיה מונח עד צדקיה. באו כשדיים ונטלוהו מצדקיה, באו פרסיים ונטלוהו מכשדיים, באו יוונים ונטלוהו מפרסיים, באו רומיים ונטלוהו מיד יוונים, ועדיין מונח ברומי.²⁷ אמר רבי חמא בר' חנינא: שלש מטמוניות הטמין יוסף במצרים. אחת נתגלה לקרח, ואחת נתגלה לאנטונינוס בן אסורוס, ואחת גנוזה לצדיקים לעתיד לבוא.²⁸

שבת שלום מחלקי המים

²⁴ יש כאן החלפת רכוש אומר ר' יצחק ערמאה. כלי הכסף והזהב והשמלות ושאר המטלטלים הקלים ששאלנו בני ישראל מהמצרים, כנגד הנכסים הכבדים, אולי גם הנדל"ן, שבני ישראל משאירים אחריהם במצרים! ולכן דווקא ההשאלה היא מהשכנים הקרובים ומ'גרת ביתה' שהם שישתלטו במהירות על נכסי שכניהם היהודים. ר' יצחק ערמאה היה ממגורשי ספרד ונראה שכתב את הדברים האלה בדם לבו, מניסיונו המר ומטלטלות חייו. והדברים מזכירים גם השתלטות על רכוש יהודי בתקופות אחרות, בלי שום פיצוי. ראו מדרש זה בנוסח קצת אחר במסכת פסחים פז ע"ב: "שלשה חזרו למטעתן, אלו הן: ישראל, כסף מצרים, וכתב לוחות. ישראל - הא דאמרן. כסף מצרים - דכתיב: ויהי בשנה החמישית למלך רחבעם עלה שישק מלך מצרים על ירושלים וגוי' (מלכים א יד כה). כתב הלוחות - דכתיב: ואשברם לעיניכם (דברים ט ז). תנא: לוחות נשברו ואותיות פורחות". סוף דבר, לא נשאר כסף מצרים בידי בני ישראל והוא שב למקומו. האם זו סגירת מעגל 'עובדתית' או מוסרית?

²⁶ המוטיב של המדרש, כפי שנראה, הוא גלגולו של הכסף בעולם. אך בתחנה הראשונה, שהיא עניינינו, אולי הוא מציע את הרעיון שעושרה של מצרים בא מהמהפכה הכלכלית-פוליטית שעשה יוסף ולפיכך יש לצאצאיו זכויות בעושר זה.

²⁷ אי אפשר שלא לסיים ברומא, המלכות הרביעית והאחרונה, זו אשר שולטת בעולם מסופו ועד סופו ואחריה רק משיח יכול לבוא. אך מה שחשוב לעניינינו הוא המוטיב של האוצר העולמי המתגלגל ממקום למקום. כסף מצרים לא רק חזר למקומו, אלא הולך ומתגלגל בעולם. ניצול מצרים ע"י בני ישראל, אינו אלא תחנה אחת במסע הארוך של העושר העולמי שיש שאומרים שבימינו, לאחר משבר 2008, הולך ומתגלגל מאירופה ואמריקה לאסיה. בראייה רחבה זו, מתגמד מה ניצול מצרים ומוקחה אולי מעט עוקצו.

²⁸ רפורמטור וכלכלן גדול היה יוסף וגם בני ישראל אשר נצלו את מצרים, לא הצליחו לרוקנה כליל ולא "עשאוה כמצודה שאין בה דגן" או "כמצולה שאין בה דגים". וגם כל המלכויות, כולל יוון ורומא, לא אספו את כל העושר העולמי. את ארונו של יוסף הוציאו בני ישראל, את חלק ניכר מאוצרות יוסף-מצרים נצלו אבל לא את כולם. אחד מהם, לפחות, גנוז ושמור לצדיקים לעתיד לבוא.